

જે. કૃષ્ણમૂર્તિનું શિક્ષણચિંતન

વર્ષા જીવાભાઈ પરમાર (મુખ્ય શિક્ષક)
પ્રાથમિક શાળા, હળદરી, તા. આંકલાવ, જિ. આણંદ.

શ્રી જિદુ કૃષ્ણમૂર્તિ વીસમી સદીની જવલંત પ્રતિભા છે. તેમનો જન્મ ૧૧ મે ૧૮૮૫ માં મદ્રાસમાં આવેલા નાનકડા શહેર મદનપલ્લીમાં થયો હતો. તેઓ સંપૂર્ણ ક્રાંતિકારી, મૌલિક ચિંતક હતા. તેઓએ કોઈ પણ ધર્મ, વ્યક્તિ કે સંગઠનનો આધાર લીધા વિના પોતાની આત્મસૂઝથી એક નવી કેડી કંડારી છે. તેઓ એક વિરલ વ્યક્તિત્વ ધરાવનાર વ્યક્તિને સ્વ ને સમજવા તથા આત્મજ્ઞાન મેળવવા તરફ લઈ જતા.

“તમે ગમે તેટલા પુસ્તકો વાંચશો પણ જો તમારું જીવનપુસ્તક નહી વાંચ્યો તો તેનો કોઈ અર્થ નથી.”

-જે. કૃષ્ણમૂર્તિ.

૧. જે. કૃષ્ણમૂર્તિના શિક્ષણના હેતુઓ

- ૧. શારીરિક શિક્ષણ:** “આપણને માત્ર દિમાગ અને ભાવનાઓ સાથે જ લાગતું વળગતું નથી પણ સ્વસ્થ શરીર સાથેય આપણે ધનિષ્ઠ રીતે સંકળાયેલા છીએ તેથી તેના પ્રત્યે પૂરતું ધ્યાન આપવું જોઈએ.” શરીર ભાવનાઓનું પ્રક્ટીકરણ છે. સુસંવાદી વ્યક્તિત્વ માટે શારીરિક તાલીમ, વ્યાયામ, ચાલવું-દોડવું અને ઉત્પાદક પરિશ્રમથી માણસના જીવનમાં તાજગી, સ્ફૂર્તિ, ચેતના, સર્જકતા અને સંવેદનશીલતા પ્રગટ થાય છે.
- ૨. બૌદ્ધિક વિકાસ:** શાળાઓમાં શિક્ષણનો હેતુ માત્ર માહિતી જ્ઞાન પહોંચાડવાનો નહિ પણ બુદ્ધિને જગાડવાનો હોવો જોઈએ. બુદ્ધિશાળી દિમાગ એ જિજ્ઞાસુ દિમાગ હોય છે. એક એવું દિમાગ જે નિરીક્ષણ કરે, ભાગે છે, સંઘર્ષ કરે. બુદ્ધિમત્તા એ માહિતી જ્ઞાન નથી. માત્ર માહિતી આપવી એ શિક્ષણનો હેતુ ન હોય પણ વિદ્યાર્થીઓમાં જિજ્ઞાસા જગાડવી તે શિક્ષણનો હેતુ હોવો જોઈએ.
- ૩. હૃદયનું શિક્ષણ:** કોઈ પ્રભાવ દ્વારા, કોઈ શિસ્ત દ્વારા, કોઈ પ્રણાલી દ્વારા જ્યારે દિમાગને કેળવવાનો પ્રયત્ન થાય છે ત્યારે તેને સદગુણી દિમાગ કહી શકાય નહી. તેઓ સદગુણોના શિક્ષણનીવાત સાથે સહમત નથી પણ એનો અર્થ એ નથી કે તે હૃદયના શિક્ષણને ટાળે છે. તેઓ સૌથી વધારે ભાર પ્રેમના ગુણના સંવર્ધન પર આપે છે. તેઓ કહે છે કે, તદ્દન પ્રારંભથી કેળવણીકારોએ પ્રેમના ગુણ સાથે ખરેખર જોડાવું જોઈએ કારણ કે, પ્રેમ જ નમ્રતા, સજ્જનતા, ધ્યાનમાં લેવું, ધૈર્ય અને શિષ્ટાચાર છે. તેઓ સંવેદનશીલતાને ખૂબ જ મહત્વ આપે છે. તેઓ કહે છે કે, “તમે ગણિત શીખવામાં ચાલીસ વર્ષ પસાર કરો પણ જો તમે આ પુષ્પો, નીલવણ આકાશ તરફ ના જુઓ તો તમે મૃત છો”. તેમના મતે સંવેદનશીલતા પ્રેમ અને પ્રજ્ઞાની બહુ સમીપ છે.
- ૪. સ્વજ્ઞાનનું શિક્ષણ:** સ્વજ્ઞાનના શિક્ષણને તેઓ ખૂબ જ મહત્વનું ગણે છે. તેઓ કહે છે કે, “આપણે માત્ર ડિસ્ટિક્શન મેળવવા વધુ શિક્ષણ મેળવતા હોઈએ તો આપણા જીવન એકદમ ઘીછરુ અને વધુ સત્તા મેળવવા માટે જ હશે. જો આપણને માત્ર વૈજ્ઞાનિક બનવા, વિદ્વાન બનવા, સ્પેશ્યાલિસ્ટ બનવા જ શિક્ષણ અપાઈ રહ્યું હોય તો આપણે વિશ્વના દુઃખો અને વિનાશોના ભાગીદાર બની રહ્યા છીએ. તેઓ માને છે કે, માત્ર સ્વજ્ઞાન જ શાંતિ અને આનંદ અનેકના જીવનમાં લાવી શકે છે કારણ કે સ્વજ્ઞાન પ્રજ્ઞા અને સમન્વયનો પ્રારંભ છે. તેમના મતે સ્વજ્ઞાન એટલે જીવનની સાચી સમજણ વ્યક્તિ પોતાની જાતને સંબંધોમાં જ ઓળખી શકે છે કારણ કે, વ્યક્તિનું વ્યક્તિત્વ સંબંધોના દર્પણમાં પ્રતિબિંબિત થાય છે. તેથી તેઓ કહે છે કે, પોતાની જાતને સમજવી એ જીવનને સમજવા બરાબર છે અને તેથી જ આ બન્નેથી શિક્ષણનો આરંભ અને અંત થાય છે.

- પ. પ્રાકૃતિક સૌંદર્યને માણવું: આજે પર્યાવરણીય પ્રદૂષણ અને ગ્લોબલ વોર્મિંગને કારણે માનવી વિવિધ રોગોનો ભોગ બની રહ્યો છે. આજે આપણે જોઈએ છીએ કે શૈક્ષણિક સંસ્થાઓ એપાર્ટમેન્ટ, કોમ્પલેક્સ, બજાર જેવી જગ્યાઓ પર ચાલે છે. જ્યાં સતત કોલાહલ થતો હોય આવી ભારોભાર ભીડ ભરેલા શહેરોમાં રહેવું બાળક કૂદરતને માણી શકતું નથી એટલે જ જે. કૃષ્ણમૂર્તિએ પ્રકૃતિની ગોદમાં શૈક્ષણિક સંસ્થાઓ સ્થાપવાની સલાહ આપી છે જેથી બાળકોમાં શાંતિ, તાજગી, નવીનતા અને પ્રકૃતિના સૌંદર્યને માણતા શીખે. તેઓ કહે છે કે, માત્ર પરીક્ષાઓમાં પાસ થઈ ડીગ્રી મેળવી નોકરી મેળવી જીવનમાં ઠરીઠામ થઈ જવું એ શિક્ષણ નથી પણ પક્ષીઓના કલરવને સાંભળવા આકાશને જોવું. પ્રકૃતિના સૌંદર્યને નિહાળવું, પર્વતો-પહાડોની આકૃતિઓને જોવી, કુદરત સાથે તાદાત્મ્ય સ્થાપવું એ એક શિક્ષણ જ છે. તેઓ માને છે કે પ્રકૃતિનું અવલોકન અને માણવાનો ઉદ્દેશ માનવને દુનિયાને અને પોતાની જાતને સમજવામાં ઉપયોગી રહ્યો છે. સત્યની વધુ નજીક જવામાં પણ આ હેતુ મદદગાર રહ્યો છે.
- દ. સંપૂર્ણ અને સુગ્રથિત એકસૂત્રીય માનવનિર્માણ: માનવમાં અનેક શક્તિઓ છે શિક્ષણ વ્યક્તિની વિવિધ શક્તિઓને વિકસાવે છે. જે. કૃષ્ણમૂર્તિ આ સંદર્ભે કહે છે કે, “શિક્ષણનું ઉચ્ચતમ કાર્ય એક સુગ્રથિત એકસૂત્રીય વ્યક્તિત્વને ઘડવું જે પોતાનામાં સંપૂર્ણ હોય.” જે. કૃષ્ણમૂર્તિના મતે વર્તમાન શિક્ષણ સંપૂર્ણ રીતે નિષ્ફળ છે. કારણ કે તે ટેકનિકલ બાજુ પર જ વધારે ભાર મૂકે છે. દુનિયાની હજારો શાળાઓ આજે હુન્નર વિદ્યામાં કુશળ બનાવવા પ્રયત્ન કરી રહી છે. પરંતુ શું હુન્નર ટેકનિકલથી સજ્જ વ્યક્તિ સંપૂર્ણ વ્યક્તિ છે? જીવનની સર્વાંગી સાચી સમજણ તે નથી આપતું તેનાથી વિદ્યાર્થીઓમાં વિશિષ્ટીકરણ થાય છે પરંતુ તેના વ્યક્તિત્વનું સર્વાંગીકરણ થતું નથી. શાળા વિશે કૃષ્ણમૂર્તિની અપેક્ષાઓ ઘણી છે તેઓ કહેતા કે શિક્ષણના આ કેન્દ્રો એ વિદ્યાર્થી અને શિક્ષકને સ્વાભાવિક રીતે ખીલવામાં મદદ કરવી જોઈએ. બાળકનું વિકસવું, ખીલવું એ ખરેખર બહુ જ મહત્વ પૂર્ણ છે નહિતર શિક્ષણ એ કોઈ વ્યવસ્થામાં કારકિર્દી ઘડવા માટેની એક માત્ર યાંત્રિક પ્રક્રિયા જ બની રહેશે.
૭. સારા નાગરિક નહિ સારા માણસ: આપણે જોઈએ છીએ કે મોટાભાગના કેળવણીકારો શિક્ષણ દ્વારા સારા નાગરિક ઘડવાની વાતો કરે છે એમના મતે આદર્શ નાગરિક ઘડવો એ શિક્ષણનું મહત્વનું કાર્ય છે. તેઓ રાષ્ટ્રીયતા અને દેશભક્તિને સદગુણો નથી ગણતા કારણ કે તે એક રોગ છે જે માનવી-માનવી વચ્ચેના યુધ્ધને જન્મ આપે છે. તે ક્યારેય વૈશ્વિક એક્ય ન લાવી શકે. આપણે સારા માણસને ઘડવાનો છે. જેને કોઈ સરહદ, સીમા લાગુ ના પડે તેથી એવા માણસોની જરૂર છે કે જેમનામાં સમજણ છે, પ્રમ છે અને જેમના હૃદય ખાલી સૂત્રોથી ભરેલા નથી. તેથી આપણે સારો નાગરિક બનાવવો છે કે સારો માણસ તે આપણે નક્કી કરવાનું છે.
૮. સામાજિક ક્રાંતિ: કેળવણીકારોના મતે વર્તમાન શિક્ષણનો હેતુ સમાજ સાથે અનુકૂલન કરવાનો છે જ્યારે જે. કૃષ્ણમૂર્તિ કહે છે કે, આજનો સમાજ ઈર્ષા, દ્વેષ, સ્પર્ધા, નફરત, હિંસા, સંઘર્ષ અને ભ્રષ્ટતાથી ભરેલો છે. તેથી સમાજ સાથે અનુકૂલન ન સાધી શકાય તેથી તેઓ કહે છે કે આજે સમાજને નવા વળાંક, નવી સંસ્કૃતિ, નવા મૂલ્યોની જરૂર છે. જે આપણે શિક્ષણ થકી ઘડવાનાં છે એટલે શિક્ષણનું મહત્વનું કાર્ય નવા મૂલ્યોના ઘડતરનું છે.
૯. વ્યાવસાયિક શિક્ષણ: આજની દુનિયામાં ઔદ્યોગિક ક્રાંતિને કારણે જેટલી સુખ-સુવિધા વધી છે તેનાથી વધુ સમસ્યાઓ ઉત્પન્ન થઈ છે. આજના રોબોટિક યુગમાં ગરીબી, બેકારી, બેહાલી જેવી સમસ્યાઓ વધતી જાય છે જ્યારે પ્રાચીન યુગમાં સમાજવ્યવસ્થા, અર્થવ્યવસ્થા એવી સુવ્યવસ્થિત થતી કે દરેક બાળક મોટો થઈ તાલીમબદ્ધ થઈ સહજ રીતે આપોઆપ પોતાનો કામધંધામાં ગોઠવાઈ જતો તેને તાલીમ લેવા કે કામધંધો શોધવા બહાર જવું પડતું ન હતું. પરંતુ આજના ભારતમાં બેકારી-બેરોજગારી ભીષણ સમસ્યા બની રહી છે. તેથી આજનો વિદ્યાર્થી વ્યાવસાયિક કૌશલ્ય કેળવે તે આજના શિક્ષણનો મહત્વનો હેતુ બની ગયો છે. જે. કૃષ્ણમૂર્તિ કોઈ પણ જાતની પરાવલંબિતાના વિરોધી હતા. શારીરિક, માનસિક, આર્થિક એમ બધી જ રીતે વ્યક્તિ સ્વાવલંબી અને તેમ તેઓ ઈચ્છતા હતા. તેઓ એ પણ કહે છે કે ટેકનોલોજીનું શિક્ષણ આપણને સ્વાવલંબનની સાથે સલામતી પણ આપે છે માત્ર આર્થિક રીતે નહિ પણ માનસિક સલામતી પણ આપે છે.

આમ, જે. કૃષ્ણમૂર્તિના મતે વ્યક્તિત્વના સર્વાંગી વિકાસ માટે શારીરિક તાલીમ, વ્યાયામ, બૌદ્ધિકવિકાસ ઉપરાંત ધ્યાન, પ્રકૃતિ નિરીક્ષણ, આત્મ નિરીક્ષણ દ્વારા એક સારા માણસ બનાવવા તથા સમાજમાં નવા મૂલ્યોનું ઘડતર કરીને સ્વાવલંબન દ્વારા સંપૂર્ણ માનવ નિર્માણનું કાર્ય શિક્ષણનું છે.